

УНИВЕРЗИТЕТ У КРАГУЈЕВЦУ
ПЕДАГОШКИ ФАКУЛТЕТ У ЈАГОДИНИ

Посебна издања
Научни скупови, књ. 3

КЊИЖЕВНОСТ ЗА ДЕЦУ У НАУЦИ И НАСТАВИ

ПЕДАГОШКИ ФАКУЛТЕТ У ЈАГОДИНИ
Јагодина, 2008.

ДЕТЕ И МЕТАФОРА

Айсџиракџи: Рад се заснива на анализи функционално-семантичких својстава првих дечијих речи, оних којима се упућује на различите, објективно несродне предмете (типа *ма/маца* 'мачка', 'пас', 'крзно', 'плишана играчка', или сл.). Приступајући тим јединицама са лингвистичког, функционално-семантичког аспекта, трага се и на условима који доприносе, или омогућавају сужавање тог „проширеног“, или „хиперекстензивног значења“. Уочава се да тај процес почива, у ствари, не на сужавању, већ на разлагању садржаја полазне јединице („холофраза“, „реч-реченица“), и то на (1) именицу – јединицу у функцији назива предмета и (2) придеве и глаголе – јединице којима се изражавају својства предмета издвојеног из „хрпе“, али и својства предмета који су стајали иза различитих хиперекстензивних речи. Уочава се, на крају, да је и „хиперекстензија“ и проширена употреба зависних лексичких речи, придева и глагола, најтешње повезана са оним што се у лингвистици назива *језичком* и *појмовном метафором*.

Кључне речи: хиперекстензија, метафора, предметно значење, израз својства предмета, онтогенеза, именица, придев, глагол.

Одавно је у психологији уочено да у процесу усвајања језика дете најранијег узраста исти „назив“ користи за различите, објективно несродне предмете, да његове речи имају „аморфну структуру и дифузно значење“ (Лурија 2000: 63) – што је универзална појава, независна од својстава језика који се усваја (в. Кларк 1985: 164). Наводи се да „све студије извештавају о појави проширеног значења у приближно истом периоду (између 1,1 и 2,6 године)“, што „траје код детета око годину дана, али проширено значење једне посебне речи ретко траје дуже од осам месеци, а може трајати и много краће“ (Исто). Те прве речи помоћу којих дете ступа у комуникацију са одраслима психолошка наука скоро једнодушно схвата као називе са „хиперекстензивним“, „проширеним“ или „дифузним“ значењем (в. Исто: 162–177, Кристал 1995: 244–245), етапу у развоју појмова коју карактерише „образовање неуобиченог и неуређеног скупа, издвајање хрпе било каквих предмета“ (Виготски 1996: 106). Виготски је ту појаву објашњавао и као „склоност детета да недостатак објективних веза замењује преобиљем субјективних веза и да везу утисака и мисли схвати као везу међу стварима“ (Исто). Појашњава се да „значење речи на овом ступњу развоја представља не сасвим одређен, неуобичен

синкретички спој појединачних предмета, који се на овај или онај начин у дететовој представи и опажању повезују у јединствен лик“ (Исто).

Како се и из претходних навода може наслутити, те се речи најчешће разумевају као особени називи предмета, као оно што је, бар са функционалног аспекта, – именица у језику. Ако се, пак, пође од општег уверења да се груписање првих предмета заснива на сопственим чулним утисцима, или, на семантичким цртама које „су изведене из кодирања опажања“ (Кларк 1985: 161) – намеће се питање да ли чулни утисак, по природи својој неодређен, може изазвати „јединствен лик“, представу повезану са називом предмета, тј. именицом. И објашњење њиховог значења као „хрпе“ или „гомиле“ говори да оне не могу имати предметно (референцијално) „значење“, будући да синкретичност дечијих представа почива на мешању осета и доживљаја.¹ Питање је, дакле, да ли се иза дечије речи крије „неуређен скуп“ (на шта је указало „насумично“ груписање предмета у вештачким експерименталним условима, в. Виготски 1996: 106), или иза ње стоји један општи, неразложен и недовољно одређен утисак, „ментална репродукција, памћење доживљаја осета или опажаја из прошлости“ (Велек-Ворен 2004: 240).²

1.1. Све дечије „речи“ са проширеним, хиперекстензивним значењем, потврђиване у бројним студијама и дневничким записима (в. Кларк 1985: 157–200), везиване су или за (покретне) предмете који одају звук, или за предмете које дете може опипати. Свакако су на перцепцији звука и покрета или (и) облика (в. Исто: 167–170), засноване речи типа *dzin-dzin* ‘трамвај у покрету’, ‘сам трамвај’, ‘путовање трамвајем’; *tutu* ‘воз’, ‘машина’, ‘воз у покрету’; *tick-tock* ‘часовник’, ‘часовници’, ‘сви часовници и ручни сатови’, ‘мерач гаса’, ‘гасна цев на кружном калему’, ‘вага са кружном скалом’; *č* (*sch*) ‘звук звона’, ‘бука воза’, ‘машине у покрету’, ‘музика’, ‘бука произведена кретањем’, ‘точкови’, ‘лопте’; *titi* ‘животиње’, ‘слике животиња’, ‘све што се креће’; *vau-vau* (*wawa*) ‘пас’, ‘мала бела овца’, и сл. Наведени примери показују да издвајање већине првих предмета почива на чулу слуха, што може бити повезано са сазнањима да дете слушни доживљај спољног света доноси још из пренаталног периода. Могло би се рећи да дете опажа звук, а тек потом и оно што носи звук. На звуку, односно боји гласа, на додиру и мирису, вероватно се заснива и препознавање мајке у првим месецима живота, јер, „сазнати објекат, значи [чулима] дејствовати на њега“ (Пијаже 1988: 27).

Примена наведених речи показује да се у општем дететовом утиску, сједињена, појављују својства која почивају на различитим опажајима и чулним утисцима: на звуку и покрету, звуку и тактичном осету, звуку и облику, или сл. – на јединственом утиску или на опаженом својству који одлучују о

¹ Исп. „Предмети се здружују у један низ и подводе под опште значење због сличности која се међу њима испољава у општем утиску детета, а не због заједничких обележја која су им својствена и која је дете издвојило“ (Исто: 107).

² Та се ментална репродукција у психологији означава термином *слика* (или *импресија*). Говори се о „сликама“ укуса или мириса, топлоте и притиска, о синестетичкој сликовности; подвлачи се разлика између статичке и кинетичке (динамичне) сликовности и сл. (Исто).

томе који ће се предмети прикључити датој групи. Мало је вероватно да ће и у наредним периодима развитка, са појавом првих правих речи, значења тих речи почивати на неким од суштинских обележја предмета. Тешко је претпоставити да „хиперекстензивне“ речи *йас* (ав-ав) или *коњ* (ђи-ђи), које се „протежу“ на различите животиње, почивају на суштинским својствима сродних предмета, на детињем запажању да су они „четвороношци“, како, на пример, претпоставља Е. Кларк (1985: 159–160). Ако бисмо тако тумачили хиперекстензивно значење првих детињих речи, то би значило да је дете способно да из целовитог визуелног утиска апстрахује одређен, у овом случају врло сложен детаљ. И то што груписање првих предмета никада не почива на боји, јасно показује да из општег визуелног утиска дете није кадро да издваја детаље који чине интегрални део материјалних предмета. Сви примери које сама ауторка преноси потврђују сазнања да се при „сврставању“ предмета „дете не руководи објективним везама, које открива у стварима, него субјективним везама, на које га наводе сопствени опажаји“ (Виготски 1996: 107). Психолошка истраживања показују да и у каснијим фазама развитка, све док не развије способност конзервације, дете опажа „само једну димензију објекта“, нпр. дужину или ширину, које се не спознају апстракцијом, већ се, као независне и међусобно неповезане, запажају као „димензије промене облика“ датог предмета (в. Пијаже 1988: 32).

1.2. Деца која у непосредном додиру са мачком или псом осете њихову топлину и мекоћу, и науче да се тај доживљај топлот и меког изражава са *ма/маца* (мачка) или *вау-вау/бау-вау* (пас), исту ће реч употребити за све што је *меко* (и *шойло*) као мачка: плишана играчка, мекане папуче, крзно, бунда, ћебе и сл. (в. Кларк 1985: 174). Појава да деца са различитих културних поднебља речима чија је прва референца ‘пас’ или ‘мачка’ (*вау-вау/бау-вау*, *ки-ки*, *те*; *ав*, *ава*, *ма*, *маца* или сл.) упућују на различите предмете са истим, чулима доступним својствима (в. Кларк 1985: 167–175), говори да иза тих дечијих речи, у ствари, не стоје предмети, већ одређено својство предмета. Да се иза првих дечијих речи не крије „неуобличен и неодређен скуп“, „хрпа“ или „гомила“ предмета, већ својство заједничко разнородним предметима, јасно указује то што се реч *маца* или *йас* никада не везују за предмете који нису меки и топли (камен, метал, лед или сл.).

Да дете с почетка не спознаје предмет, већ своје најинтимније искуство са предметом, доста уверљиво сведочи и то што ће се „реч“ *йец* (или *жиж*) везивати за ‘шпорет’, ‘ватру’, ‘упаљач’, ‘пеглу’, ‘шерпу’, или сл. од оног тренутка када се искусило њено „значење“. То зна свака мајка која, у жељи да то прво дечије искуство буде што мање болно, намерно допусти детету да додирне врућ (не врео) шпорет или топлу пеглу. На тај се начин стиче способност предвиђања, односно самозаштите од предмета повезаних са негативним сплетом утисака.

1.3. Из психолошког објашњења заснованог на анализи „семантичких црта“ такође произилази да је „хиперекстензија“ условљена спознавањем

„предмета“ уз помоћ једне, или највише две семантичке црте доступне дететовим чулима, а не са сноповима обележја својственим датом предмету (Кларк 1985: 158–163), што говори да се прве дечије речи не односе на саме предмете, већ на својства предмета, на оно што се у језику исказује зависним класама речи (придевима и глаголима), или зависно употребљеним речима. Исто то показују и експериментални налази појединих истраживача: речи *чамац* и *йеџа*, којима дете означава све предмете што се *љуљају* попут чамца док плови, или пак *йрилежу на йодлоју* попут пегле, – не значе ‘чамац’ већ ‘љуљање’, и не значе ‘пегла’ већ ‘пеглање’ (Лурија 2000: 65). На то упућује и Пијажеово запажање да се прве дечије речи, односно прве ознаке, могу назвати тек „индиције или сигнали, али још не симболи или знаци“ (Пијаже 1988: 17).

2.1. Све упућује на то да су – по својим функционалним обележјима, примени и смислу који им се придаје – прве дечије речи недиференциране, те се као такве никако не би могле изједначити са речима било које граматичке класе, а посебно не са именицама. Познато је да по својим функционално-семантичким обележјима (али и по структури) прве дечије речи подсећају на опште, коренске речи (исп. *йеџ*, *ма*) што су се у бројним лингвистичким испитивањима указивале као једна од фаза у филогенетском језичком развоју.³ Чињеница је да ћемо доживљај мекоће и топлоте који смо у најранијем детињству изразили са *ма*, *ав-ав* или *маца*, једном речју изражавати и кад прерастемо фазе синкретичког и комплексног мишљења (в. Виготски 1996: 106–129). Речима *мек* (и *йойао*) у српском се језику, дакле, у језику одраслих, исказују сви слични (погрешно би било рећи исти) доживљаји предмета: *мека* и *йойла* је мачка, бунда, плишана играчка, свила, простирка, *мек* и *йойао* је пас, памук, капут, сваки мекани материјал, *меко* и *йойло* је ћебе, *меке* и *йойле* су папуче итд. (исп. Кларк 1985: 174).

2.2. На исти ће начин, слично дететовој хиперекстензивној „речи“ *йеџ*, придеви *врућ* или *врео* трајно остати у садржају појмова *ййореш*, *йеџа* или *шерйа*, као што ће глагол *ойећи* (*се*), као израз сталног и латентног својства, трајно повезивати потпуно несродне предмете: ватру, жар, пламен, врелу воду, врело млеко, шпорет, пеглу, шерпу, упаљач итд. Ово говори да се сличан тип хиперекстензивности, својствен речима које користи дете најранијег узраста, протеже на зависне лексичке речи у говору одраслих особа. Односно,

³ Белић (1959: 22) је доказивао да се с почетка на предмете и њихова својства упућивало „детерминативним глобалним исказима који су могли бити статичке (придевске) и динамичке (глаголске) природе“, те да су и именице „постјале од детерминативних или несамо-сталних речи“ (нпр ‘која сабира, сабирача’, ‘са оштрим ивицама’, Исто: 23). Сличним је примерима Виготски (1996: 125–128) илустровао разлику између мишљења које се заснива на „представним конкретним комплексима“ и мишљења у појмовима, уочавајући при том да „реч у току свог [историјског] развоја мења значење на исти начин као што се то догађа у мишљењу детета“ (Исто: 126).

смисао првих дечијих речи на суштинском, значењском плану не трпи битве, или не трпи никакве промене. Мења се само формална страна јединице као израза својства: јединица *ма* (*маца*), која је смисао добијала само од конкретних предмета у физичком окружењу детета, учвршћује своју предметну припадност, а свој контекстуални смисао „предаје“ јединицама *шойла* и *мек*, које га више не добијају само из ванговорног, већ и из говорног контекста, а потом и из појмова, из наших знања о предметима и њиховим својствима.⁴ То је пре свега повезано са чињеницом да иза зависних речи какве су *придеви мек, шойлао, врућ*, или глагол *ојећи* (*се*), не стоје „изоловани појмови у језику“ (Сосир 2004: 265, в. Радић 2007: 100–101), – иза њих стоје стална или временењена својства уграђена, латентно садржана у појмовима различите категоријалне припадности.

2.3. О тој тесној повезаности назива за предмет и израза за његова својства доста уверљиво сведочи пример ситуације са особом која је хтела да сазна назив предмета (стола) на одређеном језику: кажипрстом је лупкала о сто и присутне питала *Шша је ово?* Уследило је пет различитих одговора: један се односио на звук што се произведе ударцем кажипрста о сто (*dodela*), други на материјал од кога је сто сачињен (*etanda*), трећи на тврдоћу материјала (*bokali*), четврти на оно што је прострто преко стола (*elamba* ‘столњак’), – пети на сам сто (*meza*). Истаживач је у први мах помислио да тај језик располаже са „пет речи за само једну исту ствар“ (према: Огден-Ричардс 2001: 74–75). Сам пример је пренесен да поткрепи схватање да ми „интерпретирамо знак, неки део од онога што нам је дато, а који означава нешто изван себе самога, у овом нашем случају – тај сто“ (Исто: 76). Дакле, *интерпретацијом* са знајемо „нешто што је присутно – целину која је, како то научимо с протоком времена, компонована од осветљеног подручја [...], у којој, међутим, разазнајемо само оне њене компоненте што их умемо именовати након дугог процеса интерпретације засноване на експерименталним поступцима – ‘Дете научи прво, итд., итд.’“ (Исто: 77).

2.4. Од предмета који стоје иза „хиперекстензивне“ речи било кога детета (в. 1.1, 1.2) још су разнороднији предмети којима се истом речју приписује само једно издвојено, често врло неодређено својство. Ипак, кад се *придев мек* употреби у српском језику као израз својства душека, рукавице, крушке, хлеба; земље, дрвета, метала; дувана, ракије; звука, тонова слике; мачкине шапе; људске душе итд. (в. РМС: *мек*), – склони смо процени да су дата обележја, иако објективно сасвим несродна, изражена на релевантан, објективан начин.⁵ Тај привид свакако почива на чињеници да зависне речи никада

⁴ У говору дече старијег узраста својеврсна „хиперекстензивност“ се испољава у „неправилној“ употреби зависних лексичких речи, пре свега глагола и придева, на шта је пажња скренута у Радић 2007: 110–111, као и у излагању на научном скупу коме је овај зборник посвећен. Детаљније резултате тога истраживања објавићемо неком другом приликом.

⁵ Слична „проширења“ својствена су чак и називима за боје, оном што је у савременој технолошкој ери нумерички мерљиво (в. Ивић 2000).

„предмета“ уз помоћ једне, или највише две семантичке црте доступне дететовим чулима, а не са сноповима обележја својственим датом предмету (Кларк 1985: 158–163), што говори да се прве дечије речи не односе на саме предмете, већ на својства предмета, на оно што се у језику исказује зависним класама речи (придевима и глаголима), или зависно употребљеним речима. Исто то показују и експериментални налази појединих истраживача: речи *чамац* и *йеџа*, којима дете означава све предмете што се *љуљају* попут чамца док плови, или пак *йрилежу* на *йодлоу* попут пегле, – не значе ‘чамац’ већ ‘љуљање’, и не значе ‘пегла’ већ ‘пеглање’ (Лурија 2000: 65). На то упућује и Пијажеово запажање да се прве дечије речи, односно прве ознаке, могу назвати тек „индиције или сигнали, али још не симболи или знаци“ (Пијаже 1988: 17).

2.1. Све упућује на то да су – по својим функционалним обележјима, примени и смислу који им се придаје – прве дечије речи недиференциране, те се као такве никако не би могле изједначити са речима било које граматичке класе, а посебно не са именицама. Познато је да по својим функционално-семантичким обележјима (али и по структури) прве дечије речи подсећају на опште, коренске речи (исп. *йеџ*, *ма*) што су се у бројним лингвистичким испитивањима указивале као једна од фаза у филогенетском језичком развоју.³ Чињеница је да ћемо доживљај мекоће и топлоте који смо у најранијем детињству изразили са *ма*, *ав-ав* или *маца*, једном речју изражавати и кад прерастемо фазе синкретичког и комплексног мишљења (в. Виготски 1996: 106–129). Речима *мек* (и *йойао*) у српском се језику, дакле, у језику одраслих, исказују сви слични (погрешно би било рећи исти) доживљаји предмета: *мека* и *йойла* је мачка, бунда, плишана играчка, свила, простирка, *мек* и *йойао* је пас, памук, капут, сваки мекани материјал, *меко* и *йойло* је ћебе, *меке* и *йойле* су папуче итд. (исп. Кларк 1985: 174).

2.2. На исти ће начин, слично дететовој хиперекстензивној „речи“ *йеџ*, придеви *врућ* или *врео* трајно остати у садржају појмова *ййореџ*, *йеџа* или *шерџа*, као што ће глагол *ойећи* (*се*), као израз сталног и латентног својства, трајно повезивати потпуно несродне предмете: ватру, жар, пламен, врелу воду, врело млеко, шпорет, пеглу, шерпу, упаљач итд. Ово говори да се сличан тип хиперекстензивности, својствен речима које користи дете најранијег узраста, протеже на зависне лексичке речи у говору одраслих особа. Односно,

³ Белић (1959: 22) је доказивао да се с почетка на предмете и њихова својства упућивало „детерминативним глобалним исказима који су могли бити статичке (придевске) и динамичке (глаголске) природе“, те да су и именице „постајале од детерминативних или несамо-сталних речи“ (нпр. ‘која сабира, сабирача’, ‘са оштрим ивицама’, Исто: 23). Сличним је примерима Виготски (1996: 125–128) илустровао разлику између мишљења које се заснива на „представним конкретним комплексима“ и мишљења у појмовима, уочавајући при том да „реч у току свог [историјског] развоја мења значење на исти начин као што се то догађа у мишљењу детета“ (Исто: 126).

смисао првих дечијих речи на суштинском, значењском плану не трпи битне, или не трпи никакве промене. Мења се само формална страна јединице као израза својства: јединица *ма* (*маца*), која је смисао добијала само од конкретних предмета у физичком окружењу детета, учвршћује своју предметну припадност, а свој контекстуални смисао „предаје“ јединицама *шојла* и *мек*, које га више не добијају само из ванговорног, већ и из говорног контекста, а потом и из појмова, из наших знања о предметима и њиховим својствима.⁴ То је пре свега повезано са чињеницом да иза зависних речи какве су *придеви мек, шојлао, врућ*, или глагол *ојехи* (*се*), не стоје „изоловани појмови у језику“ (Сосир 2004: 265, в. Радић 2007: 100–101), – иза њих стоје стална или овремене својства уграђена, латентно садржана у појмовима различите категоријалне припадности.

2.3. О тој тесној повезаности назива за предмет и израза за његова својства доста уверљиво сведочи пример ситуације са особом која је хтела да сазна назив предмета (стола) на одређеном језику: кажипрстом је лупкала о сто и присутне питала *Шоја је ово?* Уследило је пет различитих одговора: један се односио на звук што се произведе ударцем кажипрста о сто (*dodela*), други на материјал од кога је сто сачињен (*etanda*), трећи на тврдоћу материјала (*bokali*), четврти на оно што је прострто преко стола (*elamba* ‘столњак’), – пети на сам сто (*meza*). Истаживач је у први мах помислио да тај језик располаже са „пет речи за само једну исту ствар“ (према: Огден-Ричардс 2001: 74–75). Сам пример је пренесен да поткрепи схватање да ми „интерпретирамо знак, неки део од онога што нам је дато, а који означава нешто изван себе самога, у овом нашем случају – тај сто“ (Исто: 76). Дакле, *интерпретацијом* са знајемо „нешто што је присутно – целину која је, како то научимо с протоком времена, компонована од осветљеног подручја [...], у којој, међутим, разазнајемо само оне њене компоненте што их умемо именовати након дугог процеса интерпретације засноване на експерименталним поступцима – ‘Дете научи прво, итд., итд.’“ (Исто: 77).

2.4. Од предмета који стоје иза „хиперекстензивне“ речи било кога детета (в. 1.1, 1.2) још су разнороднији предмети којима се истом речју приписује само једно издвојено, често врло неодређено својство. Ипак, кад се *придев мек* употреби у српском језику као израз својства душека, рукавице, крушке, хлеба; земље, дрвета, метала; дувана, ракије; звука, тонова слике; мачкине шапе; људске душе итд. (в. РМС: *мек*), – склони смо процени да су дата обележја, иако објективно сасвим несродна, изражена на релевантан, објективан начин.⁵ Тај привид свакако почива на чињеници да зависне речи никада

⁴ У говору деце старијег узраста својеврсна „хиперекстензивност“ се испољава у „неправилној“ употреби зависних лексичких речи, пре свега глагола и придева, на шта је пажња скренута у Радић 2007: 110–111, као и у излагању на научном скупу коме је овај зборник посвећен. Детаљније резултате тога истраживања објавићемо неком другом приликом.

⁵ Слична „проширења“ својствена су чак и називима за боје, оном што је у савременој технолошкој ери нумерички мерљиво (в. Ивић 2000).

не стоје ван контекста, изоловано, – да дату зависну реч као уобичајени (научен) израз за одређено својство неког предмета обично користимо сасвим несвесно. Ова трајна својства речи као да потврђују Локова уверења да људи, „још од колевке навикли да уче речи [...] пре него упознају или створе комплексне идеје са којима су те речи везане [...], означавају речима онакве збркане и непоуздане појмове какве већ имају, задовољавајући се речима какве већ имају други људи“ (Лок 1962: 542).

2.5. На разлике између граматичко-семантички независних речи с једне, и зависних речи и облика са друге стране, упућују и налази когнитивно усмерених психолошких истраживања (Лурија 2000: 99–101), који показују да се способност апстраховања речи из говорног низа развија током читавог предшколског периода, да се протеже и на млађи школски узраст, – а да се у целини тог процеса међу свим класама речи издваја именица, и то само именица у номинативу као независном, „надговорном“ облику (в. Радић 2007: 107). Дете које је овладало елементарним бројањем, узраста 3–5 година, у изговореним изолованим речима *сѿо* – *сѿолица* уочава две речи, док у реченицама *Пас бежи* или *Лимун је кисео* види по једну реч, *ѿас* и *лимун*, дакле, издваја само именице (Лурија 2000: 99). Поред глагола, придева и прилога тешко ће се из говорног низа издвајати и именица у зависном падежу (нпр. *Таѿа и мама су оѿишли у шуму* – 2 речи, *ѿаѿа* и *мама*, Исто: 100). Запажено је и да се способност издвајања граматичких речи „може остварити тек у процесу специјалног обучавања“ (Исто), као и да на препознавање именице као врсте речи у млађим разредима утиче поред морфосинтаксичког облика и њено значење (Исто: 100–101).⁶

2.6. Примери употребе речи типа *ма* (*/маца*) и *ѿец* откривају два основна исходишта и два основна правца функционално-семантичке специјализације првих дечијих речи:

2.6.1. Реч типа *маца*, која је детету предата као назив одређеног предмета (што би био њен примарни домен), у његовој говорној пракси привидно је постала назив за све предмете које поседују запамћено својство мачке (*мека* + *ѿоѿла* (+) *ѿокреѿна*). По својим семантичким и функционалним особинама то је општа, недиференцирана реч, са обједињеним именичким и придевским (или и глаголским) карактеристикама. Реч исте, или унеколико измењене фонолошке структуре (*маца*, *мачка*) касније се враћа свом изворном домену, по свим својим обележјима постаје именица, назив за предмет који се у дечијој свести, добијајући додатне семантичке црте, учвршћује и издваја од других, доскора „истоимених“ предмета. То се свакако дешава напореда са учењем нових, диференцираних израза за својства предмета (*леѿ* – није *леѿ*, *иде* – *сѿоѿи*, *ѿева*, *ѿовори* – не *ѿева*, *ћуѿи* и сл.), што је на површинском плану праћено појавом првих реченица – *Леѿа* (‘топла’, ‘мека’ или сл.) *маца*, *Иде*

⁶ На ово је, у контексту анализе букварских текстова, указано и у Радић 2007.

маца или сл. Запажење да се „крај раних облика проширених значења“ поклапа са наглим порастом дететовог речника и са „фазом врло честих питања (*Шта? и Како [се зове]?*)“ (Кларк 1985: 164), може бити условљено управо тиме што се називи предмета много лакше усвајају кад се ослободе терета хиперекстензивности, кад тај „терет“ на себе преузму новоусвојене зависне јединице (придеви и глаголи), способне да буду засебан контекстуални израз својства сваког појединачног предмета. Без овог би вероватно било немогуће и само „додавање других црта“, операција на основу које дете „сужава почетно врло широко значење речи *йас*“ (Кларк 1985: 159), елиминише поједине предмете из првобитне „хрпе“.

Дакле, јединица глобалног значења, реч-реченица која се извесно време користила као назив предмета и као израз његовог својства, разложена је на два јединице, односно, два типа јединица:

(1) на назив предмета, именицу *ма* са старом, или унеколико измењеном формом (*маца* или *мачка*), која је одбацила контекстуално условљене смислове и учврстила своје примарно предметно значење;

(2) на изразе својства, придев *лей* (‘топао’, ‘мек’ и сл.), глагол *иге/сйо-ји* или сл., који су међусобно расподелили и у себе уградили контекстуално условљен део садржине првобитно глобалне речи *ма* (*маца*), – све сем њеног предметног „значења“.

2.6.2. Реч типа *йец*, која се детету предаје као израз за својство, односно доживљај својства предмета (*врућ/врео*), или израз за телесни осет при додиру врућег предмета (*ойећи се*), у дететовој говорној пракси привидно постаје назив за све предмете тих (могућих) својстава, за све предмете повезане са сплетом одређених утисака. И она је, међутим, по својим семантичким и функционалним обележјима у говорној пракси детета општа, недиференцирана реч, са обједињеним именичким, придевским и глаголским карактеристикама. Када нове предметне речи (именице) преузму функцију именовања и диференцирања разнородних предмета, реч *йец*, унеколико измењене фонолошке структуре (облици глагола *ойећи се*), остаје да чува првобитну везу међу разноврсним, с почетка „истоименим“ предметима.

2.7. Изгледа да су начини употребе првих дечијих речи, путеви диференцирања значења и начини употребе нових, зависних речи у говору детета, – односно, путеви раздвајања назива за предмет од израза за својство предмета, скоро идентични са путевима настанка метафоре у језику. Ако је метафора, „у најопштијем смислу, [...] примена једне референције⁷ на скупину

⁷ Термин *референција* у „контекстуалној теорији знакова“ подразумева оно што „заступа“ однос *симбол – референциј* (Исто: 19): референција није значење, већ означавање, „својство усмерености према једној ствари, а не према другој“, које каткад може бити и „несигурно и нејасно“ (Исто: 61). Наведени „троугао“ (*референција : симбол – референциј*) је у извесној мери подобан односу *значење : знак – означено*. Међутим, термин *референција* почива на „интерпретацији“, „знаковне ситуације“, и садржински се разликује од *значења*, као што се и *симбол* (који може бити прост или сложен, а може га заступати чак и реченица), разликује од *знака*.

ствари међу којима се дати однос одржава“ (Огден-Ричардс 2001: 184), или, једноставније речено, „преношење израза с једног предмета на други, и то или с рода на врсту, или с врсте на род, или с врсте на врсту, или, најзад, на основу аналогије“ (Аристотел 2002: 91), – онда се најтипичнији примери метафоричности налазе управо међу првим дечијим речима.

2.7.1. Трагови свести налик оној из најранијег детињства, која назив *маца* везује за све што је *шойло* и *меко* као мачка, препознају се у називу за ‘зрело, опало семе маслачка’ (*маца*), као и у „проширеним“, секундарним значењима бројних других именица (типа *ноја* – столице или стола, *лавица* – купуса, *лице* – цемпера и сл.). Запажа се, међутим, да су то „проширења“ која је „језик сварио, те их, обично, више нико не осећа као метафоре“ (А. Ричардс, према Велек-Ворен 2004: 151).

По истом се моделу, увек изнова, образују и метафоре типа *Косово је срце Србије*, које се препознају као неуобичајено, ефектно експресивно и(ли) сликовито језичко средство. Сличним се примерима у Поетици и Реторици објашњава метафора која настаје „на основу аналогије“,⁸ што је „случај кад се други члан [израза] односи према првом као четврти према трећем“ (Аристотел 2002: 92): *сйаросй* (1) *живоийа* (2) : *вече* (3) *дана* (4) → *сйаросй дана*. *вече живоийа*. Појашњава се: „што је старост према животу, то је вече према дану“ (Исто). У оваквим се примерима сложеним, двочланим изразом, означава исто што и неметафоричном речју (*сйаросй дана* = вече; *вече живоийа* = старост). Ванконтекстуално значење ових метафоричних израза омогућава сталност одређеног односа између чланова бар једног пара не-сродних, аналошки повезаних појмова: појмови *Косово* према *Србија* с једне, и *срце* према *човек* (живи створ) с друге стране, стоје, или се верује да стоје у истом односу, односу неутуђиве посесије, – отуда и пренос *срце Србије* = *Косово*.

2.7.2. У функционално-семантичким карактеристикама зависних лексичких речи препознају се не трагови, већ продужетак начина њихове употребе у најранијем детињству (в. фус. 4). Независно од тога хоћемо ли употребу глагола и придева у примерима типа *иде* човек, *иде* воз, *иде* олуја, *иде* живот; или, *шойла* одећа, *шойао* шпорет, *шойао* дан, *шойла* реч, – назвати метафором, простим преносом израза са предмета на предмет, или пак појмовном метафором, – јасно је да се разнородност предмета чија се својства означавају једном таквом речју са годинама не смањује, већ повећава. Јасно је, дакле, да се повећава и број и разнородност предмета чија се својства, трајна или

⁸ У Реторици је истакнуто да су „од четири врсте метафоре најчувеније метафоре на основу аналогије“ (Аристотел 2000: 224), те се тамо само такве метафоре и анализирају. Занимљиво је да су међу одабраним примерима и они који почивају на истом типу аналогије на коме и метафора *Косово је срце Србије*: исп. „Лептин је, мислећи на Лакедајмоњане, рекао као је требало да [Атињани] остану по страни и мирно посматрају како се Хелади одузима једно око[ист. J.P.]“ (Исто: 224-225).

овремењена, означавају истом речју, – али се одређени спојеви истовремено и устаљују, приклањају неписаним језичким нормама.

2.7.3. Метафоричност као својство говора детета најранијег узраста сведочи да се метафора нужно не заснива на референцијама високе апстрактности (исп. „метафора, та првобитна симболизација апстракције“, Огден-Ричардс 2001: 184), већ да почива на заједничком, релевантно израженом обележју чланова датог „контекста“ (Исто: 185),⁹ предмета чија повезаност каткад измиче „оку“ одраслих,¹⁰ због чега они и хиперекстензивне речи детета тумаче као „неуређене скупове“, „хрпе“ или „гомиле“. Потпуније разумевање првих дечијих речи, као и свако потпуније дефинисање метафоре, превасходно зависи од тога колико се води рачуна о типовима (граматичко) семантичких својстава језичких јединица, посебно о разликама које се на тим плановима испољавају у употреби именица и осталих лексичких речи. Управо је вођење рачуна о различитим функционално-семантичким својствима, односно различитом типу „референције“ одређених класа речи, иако углавном интуитивно и несистемско, омогућило А. Ричардсу да донесе непомерљиве судове о многим аспектима метафоричности.¹¹

*

Иза психолошких термина „проширено“ или „хиперекстензивно“ значење првих дечијих речи крије се, дакле, својеврсна полисемија или метафора, врло слична вишесмисленој („метафоричној“) употреби зависних лексичких речи, – што је њихово трајно, али и недовољно истицано обележје. Та се својства речи зависних од именица, односно, „све употребе придева, предлога, глагола итд.“,¹² објашњавају начелима на којима почива „ексметафора“, „појмовна“ или „језичка“ метафора (в. Ковачевић 2000: 30, Кликовац 2004: 10–15): „коришћење метафоре укључује исту врсту контекста као и апстрактно мишљење, при чему је кључно важно да чланови датог контекста поседују одређено заједничко релевантно обележје, те да се она ирелевантна и случајна обележја међусобно поништавају“ (Огден-Ричардс 2001: 185). На повезаност метафоре са хиперекстензивном детињом речи, најтешње везаном за осет, посредно указује и А. Ричардс кад тврди да је слика коју произведе поетска метафора „дејствена зато што је ‘остатак’ и ‘приказ’ осета“

⁹ Исп. „*Контекст* је скуп ентитета (ствари или догађаја), на одређен начин повезаних; при том сваки од тих ентитета има неко своје својство, такво да се јављају и други скупови ентитета који имају иста својства, а повезани су истим односом“ (Исто: 59). Сам *контекст* подразумева склоп две врсте контекста, *екстерној* и *психолошкој*.

¹⁰ То условљава и да се у тзв. „распарење“, а не у „хиперекстензију“, укључују „погрешне употребе речи“ испољене у појави да дете *телефон* назива *трактором* (Кристал 1995: 244). Чињеница је, међутим, да ће *телефон* по равномерности звука моћи асоцирати на звук који производи *трактор*, те за извесно време, као део истог „психолошког контекста“, понети и тај „назив“.

¹¹ Исп. „Општи закључци А.А.Ричардса [...] још изгледају исправни: '[...] Дејственост једне слике пре је последица њеног обележја као душевног догађаја особито повезаног с осе-

(према Велек-Ворен 2004: 240). Учећи говор, дете, дакле, најпре прихвати да су речи хиперекстензивне, тј. метафоричне, да се као израз по нечему повезаних својстава предмета могу ширити или „преносити“ са предмета на предмет, – научи једно од темељних функционално-семантичких обележја зависних речи као основних говорних јединица.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Аристотел 2000: Aristotel, *Retorika*, Plato, Beograd.
- Аристотел 2002: Aristotel, *O pesničkoj umetnosti*, Dereta, Beograd.
- Белић 1959: О језичкој природи и језичком развоју, књига II, Научно дело, Београд.
- Велек-Ворен 2004: Rene Velek, Ostin Voren, *Teorija književnosti*, Utopija, Beograd.
- Виготски 1996: L. S. Vigotski, *Mišljenje i govor*, Problemi opšte psihologije (tom drugi), Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- Ивић 2000: Milka Ivić, *Boje u jeziku*, Lingvistički ogledi, tri, Biblioteka XX vek, Beograd, 7–52.
- Кларк 1985: Eva V. Klark, *Šta sadrži reč – o detetovom usvajanju semantike*, Razvoj govora kod deteta (izabrani radovi), Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 157–200.
- Кликовац 2004: Duška Klikovac, *Метафоре у мишљењу и језику*, Библиотека XX vek, Beograd.
- Ковачевић 2000: Милош Ковачевић, *Стилистика и прамајтика стилских фигура*, Кантакузин, Крагујевац, 19–39.
- Кристал 1995: Devid Kristal, *Kemбричка enciklopedija jezika*, Nolit, Beograd.
- Лок 1962: Džon Lok, *Ogled o ljudskom razumu II*, „Kultura“, Beograd.
- Лурија 2000: Aleksandar R. Lurija, *Jezik i svest*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- Огден-Ричардс 2001: C. K. Ogden, A. A. Richards, *Značenje značenja*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad.
- Пијаже 1988: Žan Pijaže, *Pijažeevo gledište и Učenje i razvoj*, Kognitivni razvoj deteta (преводи одабраних чланака), Zbornik 3, Savez društava psihologa SR Srbije, Beograd, 11–25, 27–37.

том неголи њене упечатљивости као слике.’ Она је дејствена зато што је ’остатак’ и ’приказ’ осета“ (Велек-Ворен 2004: 240).

¹² Под појам *метафора* се у савременим когнитивнолингвистичким истраживањима подводи и вишесмислена употреба предлога (о томе в. у Кликовац 2004: 7–44, 167–219), речи које се везују за именице и са њима чине јединствену, зависну говорну јединицу, – иако те граматичке речи не изражавају својства било ког предмета означеног именицом. Вишесмислена употреба предлога је и у првим деценијама XX века подвођена под „метафоричко ширење“ (в. Огден – Ричардс 2001: 107).

Радић 2007: Јованка Радић, „Кажу реч“ – *Позитивна вредност у језику*, Јужнословенски филолог LXIII, Београд, 97–120.

Радић 2007: Јованка Радић, *Настава ђоучејној чииања и ђисања и локални ђовор*, Српски језик XI/1–2, Београд, 457–473.

РМС: *Речник срјскохрватскоја књижевној језика*, Матица српска, Нови Сад 1967–1976, 1–6.

Сосир 2004: Ferdinand de Sosir, *Spisi iz opšte lingvistike*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad.

Jovanka Radic, PhD
Belgrade

CHILD AND METAPHOR

SUMMARY

The paper analyses the functional and semantic characteristics of the first child's spoken words that denote different uncommon things. These units are approached from the linguistic, functional-semantic aspect. There is a search for clues that would point to the source of the units (children's words) in a word class described in grammar, and it is concluded that these are global words, words-sentences uniting characteristics of different parts of speech – nouns, adjectives and verbs. Then conditions that contribute to or enable narrowing the “extended” or “hyperextensive meaning”.